

שנאת רשע – בירור שיטת הרמב"ם

בגמרא בפסחים (דף קיג,ב) אומר רב שמותר לשנוא את הרשע (הדגש שם בסוגיה שאפילו מי שרואה לבדו את העבריין מותר לשנאתו), ורב נחמן בר יצחק מוסיף שמצוה לשנאתו. כבר האריכו רבים לגבי סוגיה זו. בדברי להלן אתמקד בשיטת הרמב"ם.¹

1. רמב"ם הלכות דעות ו,ג:

מצוה על כל אדם לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו, שנאמר: "ואהבת לרעך כמוך". לפיכך צריך לספר בשבחיו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממונו עצמו ורוצה בכבוד עצמו, והמתכבד בקלון חבירו אין לו חלק לעולם הבא. כאן הרמב"ם פוסק את מצוות אהבת ישראל, ואינו מזכיר כלל סייג ביחס לרשעים. אדרבא, הרמב"ם מדגיש בלשונו: לאהוב את כל אחד ואחד מישראל. (אמנם הגהות מיימוני שם מסייג שאין מצוה לאהוב את הרשע, אבל הרמב"ם לא רמוז לכך כלל).

2. רמב"ם הלכות אבל יד,א:

מצות עשה של דבריהם לבקר חולים, ולנחם אבלים, ולהוציא המת, ולהכניס הכלה, וללוות האורחים, ולהתעסק בכל צרכי הקבורה, לשאת על הכתף, ולילך לפניו ולספוד ולחפור ולקבור, וכן לשמח הכלה והחתן, ולסעדם בכל צרכיהם, ואלו הן גמילות חסדים שבגופו שאין להם שיעור. אע"פ שכל מצות אלו מדבריהם, הרי הן בכלל "ואהבת לרעך כמוך", כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים, עשה אתה אותן לאחיך בתורה ובמצות.

ראיתי בחיבורי רבנים בני דורנו² שהבינו בפשטות שהרמב"ם בסוף דבריו ("לאחיך בתורה ובמצות") בא למעט שאין מצווה לאהוב רשע. לענין הרמב"ם לא התכוון בדבריו למעט רשע (שאינו מקיים מצוות), אלא למעט גוי (שאינו מחוייב בתורה ומצוות). כמה נימוקים לכך:

א. הוצאת הרשע מכלל המצווה אינה קשורה לדברי הרמב"ם בהלכות אבל, ולא ברור לשם מה הרמב"ם צריך להתייחס לכך שם.

ב. לא מסתבר שבמקור הבסיסי שעוסק במצוה הרמב"ם לא ממעט את הרשע, ודווקא בהלכות אבל בדרך אגב הוא מזכיר דין זה.

לכן נראה לי שהרמב"ם בהלכות אבל רק בא לרמוז להגדרה הפשוטה של המצווה: אהבת ישראל. (מה שאכן כותב הרמב"ם גם בהלכות דעות במקור הדין: מצוה... לאהוב את כל אחד ואחד מישראל).³

ג. חיזוק נוסף לדברים. הגמרא בב"מ דף נט,א (לגבי איסור אונאת דברים):

אמר רב חננא בריה דרב אידי: מאי דכתיב "ולא תונו איש את עמיתו"? עם שאתך בתורה ובמצוות אל תוניהו.

נחלקו הראשונים בפירוש דין זה. חלקם פירשו שבאים למעט גוי (תוס' ב"מ סא,א ד"ה לעבור, ר"י מלוניל על הרי"ף ב"מ שם, מאירי ב"מ נט). חלקם פירשו שהדין בא למעט שמותר לצער יהודי עבריין (נמוקי יוסף ב"מ שם, יראים סימן קפ). בשו"ע (חו"מ רכח,א) נחלקו בדבר השו"ע והרמ"א.

¹ חילקתי את דברי למספרים, ובכל מספר הדיון על מקור מדברי הרמב"ם.

² שו"ת עשה לך רב חלק ד סימן ע, מאמר הרב שרמן תחומין א, מאמר הרב שמחה קוק, תחומין ז, עמוד 132.

³ תנא דבי אליהו, וכן הסמ"ג דרשו מהמילה "לרעך" למעט אהבת רשע, ואין כאן המקום להאריך. אני עוסק בשיטת הרמב"ם בלבד.

הרמב"ם לא הזכיר בשום מקום שמותר לצער יהודי רשע. לכן מסתבר (כפי שכותב ר"י פערלא בספר המצוות שלו) שהרמב"ם מפרש שהדרשה באה למעט גוי, ודין זה (שאיסור אונאה רק כלפי ישראל) אכן מבואר ברמב"ם.

אם כן, הרמב"ם מפרש את הדרשה "שאתך בתורה ובמצוות" למעט מי שאינו מחויב במצוות, וכך גם לגבי מצוות אהבת ישראל, כאשר כותב הרמב"ם בהלכות אבל שהמצוה לאחיד בתורה ובמצוות, הוא בא רק להוציא את הגוי שאינו מחויב במצוות, ולא יהודי רשע.

וכן נראה גם מלשון הרמב"ם במנין המצוות בספר המצוות:

רו - לאהוב כל אדם **מבני ברית**, שני: ואהבת לרעך כמוך.

מסתבר שהוא עוסק בהגדרה הבסיסית של המצווה = אהבת ישראל, ומגדיר זאת במונח 'בני ברית', שממעט מי שאינו מחויב במצוות.

3. רמב"ם סוף הלכות רוצח ושמירת הנפש (פרק יג הלכות יג-יד):

הפוגע בשנים אחד רובץ תחת משאו ואחד פרק מעליו ולא מצא מי שיטעון עמו, מצוה לפרוק בתחילה משום צער בעלי חיים ואחר כך טוען. במה דברים אמורים? בשהיו שניהם שונאים או אוהבים, אבל אם היה אחד שונא ואחד אוהב מצוה לטעון עם השונא תחילה, כדי לכוף את יצור הרע.

השונא שנאמר בתורה הוא מישראל, לא מאומות העולם.

והיאך יהיה לישראל שונא מישראל, והכתוב אומר +ויקרא י"ט י"ז+ לא תשנא את אחיך בלבבך? אמרו חכמים: כגון שראהו לבדו שעבר עבירה והתרה בו ולא חזר, הרי זה מצוה לשנאו עד שיעשה תשובה ויחזור מרשעו. **ואף על פי שעדיין לא עשה תשובה, אם מצאו נבהל במשאו מצוה לפרוק ולטעון עמו ולא יניחנו** [=כשהחמור] **נוטה למות, שמא ישתהה** [=בעל החמור בדרך] **בשביל ממונו ויבא לידי סכנה, והתורה הקפידה על נפשות ישראל בין רשעים בין צדיקים מאחר שהם נלוים אל ה' ומאמינים בעיקר הדת**, שנאמר +יחזקאל ל"ג י"א+ אמור אליהם חי אני נאם ה' אלהים אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה.

א. זהו המקור היחידי שמצאתי ברמב"ם, שמצטט את דברי הגמרא בפסחים (ק"ג, ב) שמצוה לשנוא את הרשע. צ"ע: למה לא הביא הרמב"ם דין זה בהלכות דעות, כאשר עסק במצוות אהבת רע ואיסור השנאה, ורק הזכיר זאת כאן בדרך אגב? (תשובה בהמשך).

ב. הגמרא בפסחים ק"ג, ב מסבירה שהפסוק "כי תראה חמור שנאך" מדובר שבעל החמור עבר עבירה, ומחמת כן **מצוה** לשנאו. למרות זאת, התורה מצווה לעזור לאותו אדם לפרוק את חמורו. הדבר טעון הסבר: אם מצוה לשנוא את בעל החמור, מדוע מצוה לעזור לו לפרוק את חמורו?

מדברי תוספות שם בפסחים (שהקשו באופן קצת שונה) נראה כך: המצוה לשנוא את הרשע מוגבלת לדרגת שנאה מועטה, ולא לשנאה גמורה. אם היהודי הכשר לא יעזור לעברין לפרוק את חמורו, יבואו לידי שנאה גמורה.

ג. **לכאורה** הרמב"ם כאן (במלים: "ואף על פי שעדיין לא עשה תשובה...") מתקשה בשאלה שלעיל, ומציע הסבר אחר: למרות שיש מצוה לשנוא את הרשע, מצוה לסייעו בפריקה, משום החשש שמא ישתהה בעל החמור בשביל ממונו ויבא לידי סכנה (והתורה הקפידה על נפשות ישראל ואפילו רשעים).

יש הבדל בין ההסבר של תוס' וההסבר של הרמב"ם: ההסבר של תוס' נוגע לכל המצוות לעזור ליהודי אחר, ואילו ההסבר של הרמב"ם מתייחס רק למצוות פריקת החמור, שיש בה סרך סכנת נפש. **לכאורה** יש נפקא מינה גדולה להלכה בין שני ההסברים: לדעת תוס' מצווה לסייע לרשע בכל המצוות שבין אדם לחברו, ואילו לדעת הרמב"ם ברוב המצוות שבין אדם לחברו אין חובה כלפי הרשע, ורק במצוות פריקה ציוותה התורה ביחס לרשע, משום חשש סכנה.

ד. נחלקו הראשונים האם מצוות צדקה (וכן הלוואה לשם סיוע לחלש) נוהגת כלפי יהודי רשע (עובר במזיד על מצוות התורה). דעת היראים (סימן קנו) שרק השבת אבידה ופריקת החמור נוהגת כלפי הרשע, אבל

מצוות צדקה והלוואה שבה אנו נותנים ממון שלנו לא נוהגת כלפיו. (הוא מתיר גם הלוואה ברבית לרשע).
דעת תוס' (ע"ז דף כו, ב) שמצווה להחיות גם יהודי רשע. השו"ע (יו"ד רנא, א) פוסק כדעת היראים. הגר"א
ופתחי תשובה שם פוסקים כדעת תוס'.

ה. מהי דעת הרמב"ם? בית יוסף (סימן רנא) מדייק ברמב"ם שסובר כמו היראים. הגר"א כותב שאין זו ראייה
מוכרחת. החפץ חיים בספרו אהבת חסד (ח"א פ"ג סעיף ב) פוסק:

ואפילו אם פקר באחת מכל המצוות האמורות בתורה לתיאבון מ"מ עדיין בכלל ישראל הוא כל
שהוא מאמין ביי"ג עיקרי הדת [לאפוקי אם הוא אפיקורס וכמבואר בח"מ בסימן הנ"ל] ומצוה
לרחם עליו ולגמול עמו חסד בעת דחקו.

ובהערות (נתיב החסד אות ב) הוא מרחיב:

אם פקר וכו'. אף דבי"ד סימן רנ"א איתא [=בשלחן ערוך] דאפילו לתיאבון אין מחויבין לגמול עמו
שום טובה לא להחיותו ולא להלותו, עיין בפ"ת שמסיק בשם הבכור שור ועוד כמה תשובות לדינא
דלתיאבון מחויבין להחיותו כשיטת התוספות, וכן בביאור הגר"א שם כתב דהעיקר כשיטת
התוספות דמחויבין להחיותו ולהלותו.

וע"ש עוד בביאור הגר"א שכתב על מה דהביא הב"י ראייה דהרמב"ם אינו סובר כשיטת התוספות
דראיה ההיא אינה מוכרחת. וכדבריו [=של הגר"א] כן הוא, **דבפירוש המשנה להרמב"ם בפרק
חלק ביסוד הי"ג מוכח בהדיא שגם הוא סובר כשיטת התוספות.**

[הג"ה ועיין בפרק י"ג מהלכות רוצח ושמירת נפש והועתק דבר זה ג"כ בח"מ סימן ער"ב סי"א
שכתב דמצוה לשנוא אותו עבור זה, והוא גמרא ערוכה בפסחים קי"ג ע"ב. [ומשמע שם בגמרא
דאפילו לא התרו בו כלל לזה כיון שהיא עבירה שמפורסמת בישראל לאיסור, כי הגמרא מיירי שם
באיסור עריות. ומה שכתב ברמב"ם ובח"מ הנ"ל "והתרו בו" - משום שרצה לכלול גם שאר עבירות
שאינם מפורסמים לאיסור] **ולכאורה סותר את עצמו בזה למה שכתב ביסוד הי"ג הנ"ל**].

בעל אהבת חסד מסתמך על דברי הרמב"ם בסוף הקדמתו לפרק חלק:

וכאשר יהיו קיימים לאדם כל היסודות הללו ואמונתו בהם אמתית, הרי הוא נכנס בכלל ישראל,
וחובה לאהבו ולחמול עליו וכל מה שצוה ה' אותנו זה על זה מן האהבה והאחווה, ואפילו עשה מה
שיכול להיות מן העבירות מחמת תאוותו והתגברות יצרו הרע, הרי הוא נענש לפי גודל מריו ויש לו
חלק, והוא מפושעי ישראל. וכאשר יפקפק אדם ביסוד מאלו היסודות הרי זה יצא מן הכלל וכפר
בעיקר ונקרא מין ואפיקורוס וקוצץ בנטיעות, וחובה לשנותו ולהשמידו ועליו הוא אומר הלא
משנאיך ה' אשנא וכו'.

אכן הדברים מפורשים!

אבל מסיים אהבת חסד שדברי הגמרא בפסחים שמצוה לשנא סותרים זאת, ובמיוחד הוא מקשה מכך
הרמב"ם בסוף הלכות רוצח ושמירת הנפש מביא את הגמרא הנ"ל להלכה. ונשאר בצ"ע.

ניסוח השאלה קשה בעיני: וכי תוסי' במסכת ע"ז שמחייבים להלות ולהחיות את הרשע חולקים על
הגמ' בפסחים שמצווה לשנוא את הרשע? אלא שלדעת תוס' אין סתירה בין הדברים (כפי שכתבו תוס'
בפסחים, אין לשנוא את הרשע שנאה גמורה, ואם לא יעזור לו בשעת הצורך יבואו לשנאה גמורה), ואם כן
הוא הדין לדעת הרמב"ם.

אבל בכל אופן יש מקום לקושייתו (בסגנון קצת אחר): בסוף הלכות רוצח הרמב"ם אומר שמצוה
לשנוא את הרשע, אבל בכל זאת יש לעזור לו לפרוק את החמור, "ולא יניחנו [=כשהחמור] נוטה למות, שמא
ישתהה [=בעל החמור בדרך] בשביל ממנו ויבא לידי סכנה, והתורה הקפידה על נפשות ישראל בין רשעים בין
צדיקים מאחר שהם נלויים אל ה' ומאמינים בעיקר הדת". כפי שכתבתי לפני כן, משתמע מדברי הרמב"ם
כאן שרק מצוות פריקה שיש בה חשש סכנה הותרה, ושאר מצוות חסד אינן נוהגות כלפי הרשע. ואילו
בהקדמה לפרק חלק כותב הרמב"ם (כמו דעת תוספות במסכת ע"ז) שכל המצוות שצוה ה' הקשורות לאהבה
ואחווה נוהגות כלפי הרשע. שני המקורות מדברי הרמב"ם נראים כסותרים זה את זה.

נראה שהסבר הרמב"ם שמצוות הפריקה באה למנוע סכנת נפש אינם הגדרה הלכתית. בהלכות מצוות "עזב תעזב עמו" אין הבחנה בין אדם ששהייתו בדרך עלולה להביאו לידי סכנה, ובין אדם שנמצא במקום מוגן ומוקף אנשים טובים, ואין שמץ סכנה בשהייתו עם החמור! דברי הרמב"ם הם נתינת טעם למצוה (כדרכו לסיים כל ספר הלכתי בדברי אגדה ומוסר): התורה ייחדה מצווה לעזור לפריקת החמור (ולא הסתפקה בציווי הכללי "ואהבת לרעך כמוך" שממנו נובעים כל סוגי גמילות חסד), משום שכאשר אדם עומד בדרך וחמורו תקוע עם המשא, זהו מצב שעלול להוביל לפעמים לסכנה (בדומה לאדם התקוע בשולי הכביש בימינו בעקבות תקלה ברכב). זו גם הסיבה שהרמב"ם הביא את מצוות הפריקה בהלכות רוצח ושמירת הנפש. אבל מבחינת גדרי המצוה אין הבדל בין מצבים שיש בהם סכנה או לא.

לאור זה גם מצוות העזרה ליהודי עבריין שהזכיר הרמב"ם אינה קשורה לסכנה, אלא **כל עזרה** וחסד מחויבים גם ביחס לרשע (כדברי הרמב"ם בהקדמה לפרק חלק).

4. הרמב"ם בפרק חלק (שהובא לעיל) כותב:

וחובה לאהבו ולחמול עליו וכל מה שצוה ה' אותנו זה על זה מן האהבה והאחווה, ואפילו עשה מה שיכול להיות מן העבירות...

א. כיצד מתיישבים דברי הרמב"ם שחובה לאהוב את הרשע, עם דברי הגמרא והרמב"ם שמצוה לשנא? אמנם תוספות הגביל ששנאה גמורה אסורה, אבל לא כתב תוספות שמצוה לאהבו! לכאורה לא ניתן לצוות גם לאהוב וגם לשנא את הרשע!!

ב. הגרש"ז מלאדי בספר התניא (ח"א פרק לב, לאחר שהסביר שהדרך לאהבת ישראל היא דרך התבוננות על הנשמות, ולא על הגוף של אנשים, והנפש של כל איש ישראל היא גבוהה) כותב:

ומה שאמרו בגמרא שמי שרואה בחבירו שחטא מצוה לשנאותו וגם לומר לרבו שישנאהו, היינו בחבירו בתורה ומצות וכבר קיים בו מצות "הוכח תוכיח את עמיתך - עם שאתך בתורה ובמצות" ואעפ"כ לא שב מחטאו, כמ"ש בס' חרדים...

וגם המקורבים אליו והוכיחם ולא שבו מעונותיהם שמצוה לשנאותם, **מצוה לאהבם גם כן, ושתיהן הן אמת**: שנאה מצד הרע שבהם, ואהבה מצד בחינת הטוב הגנוז שבהם, שהוא ניצוץ אלקות שבתוכם המחיה נפשם האלקית. וגם לעורר רחמים בלבו עליה כי היא בבחינת גלות בתוך הרע מס"א הגובר עליה ברשעי', והרחמנות מבטלת השנאה ומעוררת האהבה כנודע ממ"ש ליעקב אשר פדה את אברהם. [ולא אמר דהע"ה "תכלית שנאה שנאתים" וגו' אלא על המינים והאפיקורסים שאין להם חלק באלהי ישראל כדאיתא בגמרא ר"פ ט"ז דשבת (=קטז,א)] לדעתו ניתן בו זמנית גם לאהוב את היהודי החוטא בשל הטוב הגנוז בו, וגם לשנא את החלק הרע שבהתנהגותו. זהו הסבר יפה ברוח החסידות, המעמיקה בנפש האדם: מבחינה רגשית ניתן לאהוב חלקים טובים באדם, ולשנא חלקים רעים.

אבל מצוות האהבה **ברמה ההלכתית** אינה עוסקת ברגשות, אלא **בהתנהגות** כלפי הזולת. כאשר מדובר בהתנהגות מעשית, כיצד מתבטאת גם התנהגות אוהבת (שאותה חייב הרמב"ם בהקדמה לפרק חלק) וגם שנאה (שבסוף הלכות שמירת הנפש)?

5. רמב"ם הלכות דעות (פרק ו הלכות ה-ח):

כל השונא אחד מישראל בלבו עובר בלא תעשה, שנאמר: "לא תשנא את אחיך בלבבך". ואין לוקין על לאו זה, לפי שאין בו מעשה. ולא הזהירה תורה אלא על שנאה שבלב, אבל המכה את חבירו והמחרפו אף על פי שאינו רשאי אינו עובר משום "לא תשנא".

כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק כמו שנאמר ברשעים: "ולא דבר אבשלום את אמנון מאומה למרע ועד טוב כי שנה אבשלום את אמנון", אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו: 'למה עשית לי כך וכך? ולמה חטאת לי בדבר פלוני?', שנאמר: "הוכח תוכיח את עמיתך"...

הרואה חברו שחטא או שהלך בדרך לא טובה **מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים**, שנאמר: "הוכח תוכיח את עמיתך". המוכיח את חברו בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא, אם קיבל ממנו מוטב, ואם לאו יוכיחו פעם שניה ושלישית, וכן תמיד חייב אדם להוכיחו, **עד שיכהו החוטא** ויאמר לו: 'איני שומע'...

המוכיח את חברו תחלה לא ידבר לו קשות עד שיכלימנו, שנאמר: "ולא תשא עליו חטא". כך אמרו חכמים: יכול אתה מוכיחו ופניו משתנות? ת"ל "ולא תשא עליו חטא". מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל וכל שכן ברבים. אף על פי שהמכלים את חברו אינו לוקה עליו עון גדול הוא, כך אמרו חכמים: המלביץ פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא. לפיכך צריך אדם להזהר שלא לבייש חברו ברבים בין קטן בין גדול, ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו, ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו.

במה דברים אמורים? בדברים שבין אדם לחברו, אבל בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו ומחרפים אותו בפניו ומבזין ומקללין אותו עד שיחזור למוטב, כמו שעשו כל הנביאים בישראל.

א. נראה לי שהרמב"ם מפרש שהשנאה שהותרה בפסחים היא שנאה שנעשית על ידי התוכחה של הרשע וביושו. הרמב"ם מתייחס (בהלכה ז) למי שפוגש חוטא, ולא אומר שמותר לשנאתו, אלא שמצוה להוכיחו. עצם התוכחה היא השנאה המותרת. תוכחה זו אכן יכולה להעכיר את היחסים ביניהם, וכפי שהרמב"ם עצמו מציין, שזה עשוי להגיע אפילו לכך שהחוטא יכהו (למרות שהרמב"ם מדגיש שידבר לו בנחת ובלשון רכה, ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו). אעפ"כ צייתה תורה להוכיח את עמיתך, וזה עדיף משנאה הכבושה בלב. אם התוכחה בסתר לא הועילה, מכלימים את החוטא ברבים ומבזים ומקללים אותו עד שיחזור למוטב (כאמור בדברי הרמב"ם בהלכה ח), וזוהי השנאה שבה עוסקת הגמרא בפסחים.

מקור ההיתר לשנוא באופן זה הוא בתורה עצמה (לפי פירושו של הרמב"ם, שמקשר בין שני חלקי הפסוק): "ולא תשנא את אחיך בלבבך, הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא". אסור לשנוא בלב, אבל מותר ורצוי להוכיח את החוטא, למרות שתוכחה זו מובילה לשנאה. אבל רק תוכחה שיוצרת שנאה הותרה, משום שהיא באה כדי להחזיר את החוטא למוטב. שנאה שאינה קשורה לתוכחה לא הותרה כלל. לכן כותב הרמב"ם (בהקדמה לפרק חלק) שמצווה לאהוב את הרשע, וכל מצוות שבין אדם לחברו נוהגות כלפיו.

ב. לפי זה מצוות השנאה לרשע לא נכתבה במשנה תורה של הרמב"ם לראשונה רק בדברי האגדה שבסיום ספר נזיקין. הרמב"ם רק חוזר על הדין שהובא בהלכות דעות, שמצוה לשנוא את הרשע (על ידי התוכחה), ובכל זאת מצווה לאהוב אותו ולקיים כלפיו את כל המצוות שבין אדם לחברו (כגון פריקת חמורו).